

FELSEFE BÖLÜMÜ – SOFİSTLER DERSİ DERS NOTLARI

Antik Yunan'ın 'Post-modernleri' : Sofistler'e Gönderimlerle Görelilik ve Nihilizm Tartışması

Ömer Faik ANLI*

'Doğruluk' ve 'Gerçeklik' günlük söylemlerde zaman zaman birbirleri ile karıştırılan ve birbirleri yerine kullanılan iki terimdir. Felsefi bir söylem içerisinde ise ayrımları açık şekilde belirlenmesi gereken, taşıyıcı alanları farklı olan iki kavramdır.

Bütün felsefi akımlar doğruluk ve gerçeklik kavramları ile 'hesaplaşmak' durumunda kalmışlardır ve kalacaklardır. Epistemoloji üzerine yoğunlaşan bir tasarım, önkabul niteliğinde dahi olsa, bilginin konu edindiği nesnenin ne olduğunu (ne'liğini) tanımlamaktan geri duramaz. Ontoloji temelli tasarımlar, tanımlamalarını önermeler ile ifade ederken, doğru ve doğruluk ölçütü konularında bir zemin oluşturmak zorundadırlar. Bunun yanı sıra "Neyi seçmeliyim?", "Nasıl davranmalıyım?" sorularına cevap bulma iddiasında olan bir etik kuram, 'doğru davranışın' doğru bilgisini ifade etme çabasıdır.

Felsefenin dizgesel bir yapı kazandığı Antik Yunan'dan bu yana, epistemoloji, ontoloji ve etik, zaman zaman biri diğerlerinin önüne geçse de hep bir arada oldular. Buna bağlı olarak bilginin niteliği bilgi nesnesi ile olan ilişkisinde ya da ilişkisizliğinde şekillenirken, doğru bilgiye göre eylemek ya da bilginin dışına düşen bir seçim alanı olarak etik, doğrudan ya da dolaylı bir ilişki ile "doğruluk" kavramı çevresinde şekillenmiştir. Daha genel anlamıyla, *dünyanın kavramsal resmi* olarak ifade edilebilecek ve birer anlama ve bilme modeli olan *söylemlerin* dayandıkları temel kavram doğrudur. Diğer taraftan toplumu bir arada tutan ve onu bütünleştiren bir düşünce sistemi olarak ya da insana, içinde yaşadığı evren ve toplum hakkında derli toplu bir anlayış getiren her tür söylemin ve özellikle de bilimsel kuramların 'bilimselliklerinin' gücü, büyük oranda onların argümantatif temellerine ait doğruluk iddialarının gücü tarafından kurulmaktadır. Bu güç ise daha temel olarak *doğruluk* ve *gerçeklik* terimlerinin anlam kazandığı epistemolojik ve onunla doğrudan ya da dolaylı ilişkisi içerisinde ontolojik söylemler ile sağlanır. Bu nedenle de doğruluk terimine yönelik anlam incelemesi tüm söylemsel yapılar için kökensel bir araştırma niteliğindedir.

Bu yazının amacı, kökenleri M.Ö. 500'lü yıllarda Sofist Düşünce'de açığa çıkmış ve bilginin belirleyici niteliği olan 'doğruluk'un ölçütüne bağlı olarak savunulan (epistemolojik) görelilik kuramını incelemek ve nihilizmden temel farklarını belirginleştirebilmektir. Bu bağlamda, bu yazıya şu sorularla başlayalım:

Öznenin (genel anlamı ile insanın) nesne ile olan ilişkisini, öznenin niteliği, içinde bulunduğu veya oluşturduğu koşullar belirliyorsa, mutlak ve kesin bilgi arayışı boşuna mıdır? Görelilik, bu savı mı ifade etmektedir? Özellikle, doğru bilginin göreliliği, mutlaklığı ya da kesinliği tamamen dışlamakta mıdır?

Hiçbir şeyin ilkece bilinmesinin ya da iletilmesinin olanaklı olmadığını savunan nihilizm, görelilik kuramı ile temas etmekte midir? Değişim ve değişebilirlik, varoluşun temel ilkesi ise,

* A.Ü. DTCF Felsefe Bölümü Bilim Tarihi Anabilim Dalı

belirleyici olan insan mıdır? Sonuna dek götürülmüş kuşkuculuk ve görelilik tutumları nihilizme varıyorsa, bu konudaki kırılma noktası nerededir?

Bu soruların cevaplarını aramaya başlamadan önce ‘doğruluk’ ve ‘gerçeklik’ kavramlarını açmıyalım.

Doğruluk ve Gerçeklik

Gerçeklik:

En genel anlamı içinde, dış dünyada nesnel bir varoluşa sahip olan varlık, varolanların tümü, varolan şeylerin bütünü; bilinçten, bilen insan zihninden bağımsız olarak varolan her şey.¹

Genel bir çerçeve olarak bu şekilde tanımlanabilecek ‘gerçeklik terimi’, felsefe tarihi içerisinde kimi zaman anlam genişlemesine, kimi zaman da anlam daralmasına uğramıştır. Özne - nesne ilişkisi dahilinde, öznenin kendisinden bağımsız olan ve özne tarafından konu edinilebilir (deneyimlenebilir, algılanabilir, zihinsel olarak kavranabilir) ya da konu edilemez her şeyin ‘gerçeklik’ olduğu, dolayısıyla terimin varolanların tümünü kapsadığı ileri sürülebileceği gibi, gerçekliğin sadece kavranabilir ya da sadece algılanabilir şeyler olduğunu savlayan tasarımlar da oluşturulmuştur.

Tasarım içerisinde, ‘gerçek olmaklık’ niteliğini taşıyan Varlık’ın ne olduğu (ne’liği), belirleyici bir özellik taşır. ‘Gerçek’ terimi, bilenden, bilinçten bağımsız olarak varolabilen şeyler (kendilikler) için kullanılmaktadır. İmgesel olmayan, kendi başına varolan, belli bir tözü ve varlığı bulunan bu kendinde-varlık, onu konu edinen kuramda, tözün tanımı ile belirginleşir. Töz olarak gerçekliğin tanımı, kendi başına varolan ve varolmak için başka bir şeye ihtiyaç duymayan varlığın tanımlanmasıdır. Gerçeğin bu biçimde tanımlanması ontolojinin konusudur. Bu tanım aynı zamanda öznenin karşısındaki bilgi nesnesini ve öznenin bilgi oluşturma ya da bilgi edinme süreçlerini de ortaya koymaktadır. Böylelikle gerçekliği tanımlayan ontoloji kuramı kendiliğinden bir bilgi anlayışını, bir epistemoloji kuramını da açığa çıkarır. Bilginin derecelerini varlık derecelerine göre aşamalandırma, felsefenin dizgesel yapıya ulaşması ile yaşıttır. Örneğin, kuram içerisinde verilen ya da kabul edilen ‘gerçeklik’ tanımı, ‘Gerçeklik’in sadece fiziksel veya maddi bir karşılığı bulunan şeylerin bir özelliği olduğunu savlıyorsa, bilgi oluşturma ya da edinme sürecinde, deneyim-algı ön plana çıkar. Buna karşılık, ‘Gerçeklik’in, algının ötesinde olduğu savlanıyorsa, ‘ona ancak zihinle ulaşılabilir ve zihin süreçleri bilgi oluşumunda aslidir’ sonucu doğar.

Tanımı farklılıklar gösterse de ‘gerçeklik’ kavramının belirgin özelliği, taşıyıcısının ‘Varlık’ olmasıdır. Yani, insan ‘gerçeği söyleyemez’, ancak gerçeği ifade eden önermeler kurabilir. Diğer bir deyişle, insan ‘doğru’yu söyler, ‘doğru’, gerçekliğin ona uygun ya da onu yansıtan ifadesidir. Kısaca, iki terimin net ayrımı, ‘gerçeklik’in taşıyıcısının Varlık, ‘doğruluk’un taşıyıcısının ifadeler olmasıdır. Buradaki felsefi problem ise bu ikisi arasındaki ilişkinin mahiyetidir.

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 147

Varolanı kendine konu edinen insan, doğrudan doğruya duyuları aracılığıyla ya da zihinsel süreçler sonucunda ya da daha üst bir yeti olarak akli ile ‘Gerçeklik’i deneyimleyebilir mi? Bir başka deyişle, ‘Gerçeklik’ olarak nesne, apaçık biçimde kendisini özneye (insana) açar mı? Bu bağlamda özne-nesne ilişkisi doğrudan bir ilişki midir yoksa dolaylı bir ilişki midir?

Bu sorulara verilecek cevaplar, bilgi oluşumu ve bu oluşumdaki ölçüt konusunda bağlayıcıdır. ‘Gerçeklik’in doğrudan deneyimlenemediği yönündeki bir iddia yeni bir kavram karşımıza çıkartır:

Görünüş

Görünüş-Gerçeklik ayrımı, şeylerin kendinde-varlık (öznedenden / insandan tamamen bağımsız) olarak sergiledikleri varlık tarzı ile özneye / insana göründükleri durum arasındaki ayrımıdır.

Ayırım, görünüşlerine ilişkin bilgimizden bağımsız olarak varolan bazı şeyler (belli bir gerçeklik) bulunduğu düşüncesi ile, bu şeylerin kendilerinde ne olduğunu (gerçekliğin bizzat kendisini) hiçbir zaman bilemeyeceğimiz veya ancak akıl yoluyla kavrayabileceğimiz ya da şeylerin kendileri hakkında (gerçekliğin kendisiyle ilgili olarak) yalnızca pek az bir şey bilebileceğimiz görüşünden oluşur.²

İnsan, dış dünya ile doğrudan ilişkisinde duyularını kullanır. Bu doğrudan deneyimleme sonucu elde ettiği veriler duyular olarak zihne aktarılırlar. Yani temelde dolaylı bir deneyim söz konusudur. Gerçeklik ile insanın bilgi adını verdiği ifadeler arasında daima bir ‘algı perdesi’ vardır. İnsan, ‘algı perdesini’ aradan çekerek, doğrudan ‘Gerçeklik’i deneyimleyemez. Örneğin, bir elini sıcak suda, diğer elini soğuk suda belirli bir zaman tutan aynı insan, bir nesneye iki eliyle birden dokunduğunda, sıcak suda tuttuğu elinden nesnenin soğuk olduğu, soğuk suda tuttuğu elinden ise nesnenin sıcak olduğu verisini elde edecektir. Oysa dokunulan aynı nesnedir. Peki nesne kendisinde, yani ona dokunan ellerden bağımsız olarak sıcak mıdır yoksa soğuk mudur? Odada bulunan ve açık olarak görülebilen bir masa, çıplak gözle pürüzsüz ve düz görünür. Bir mikroskopla bakıldığında pürüzler, tepeler görülür. Mikroskoptan görünenin ‘daha gerçek’ olduğunu düşünme eğilimindeyizdir. Oysa daha güçlü bir mikroskop, bir önceki görüntünün gerçekliğini yanlışlayacaktır. Temelde yalnız gözle gördüğümüze güvenmiyorsak, mikroskop ile gördüğümüze neden güveniriz? Farklı görünen masalardan hangisi gerçek masadır?³ Bu alanda kaldığı sürece, insan için gerçeklik, duyu verilerinden, görünüşlerden öteye geçemez. Düşünce tarihinden gelen bir alışkanlıkla, gerçekliğin değişmez bir düzenliliğe sahip olması gerektiği inancına sahip olan insan, görünüşlerin değişkenliğinin ardına geçmeye çalışır. Bunun için duyulardan ayrılması gerekir. Duyulardan ayrılan insan, duyuları temel olsa da artık onlara konu olmayan ve olamayacak tasarımlar kurgular. Buna göre, dış dünyaya ilişkin gerçek, insanın ‘gördüğü’ nesne değil, ondan çıkarımla ulaştığı, ‘gerçek tasarımı’dır (Bu bağlamda ulaşılabilecek sonuçlardan biri de Gerçeklik’in *idea* olmasıdır: Gerçek, duyulara konu olan görünüşün ardındaki, akıl ile kavranabilir olan *idea*’dır. Görünüşteki tüm duyum karmaşasının ardında, görünmeyen, fakat bilinebilir olan bir düzen vardır). Duyular, ‘Gerçek’e ilişkin doğruyu değil,

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 152

³ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, s. 12.

yalnızca, görünüşe ilişkin doğruyu vermektedir (Bu yaklaşımda, ‘algı perdesi’nin gerisinde, insanı Özne yapan ve ‘algı perdesi’nin ötesi ile ayrımı sağlayan bir Töz olduğu varsayımı/ön-kabulü söz konusudur. Yani öznenin ‘algılayan’ ya da ‘düşünen’ olarak, onu dış dünyadan ayıran bağımsız, kendi gerçekliği vardır. Bu yaklaşım da felsefe tarihinde öznel gerçeklik sorununu açığa çıkarmıştır)

“Gerçek masa, eğer varsa, hiçbir zaman bizim dolaysızca bilebileceğimiz bir şey değil, dolaysızca bilinenden yapılan bir çıkarım olmalıdır. Buradan, çok zor iki soru birden doğar; yani (1) gerçek masa diye bir şey var mıdır? (2) varsa, ne tür bir nesne olabilir?”⁴

Bu soruların ilkinde, kendinde-varlık biçimi olarak ‘Gerçeklik’in varolup olmadığı sorgulanmaktadır. Varolmaması demek, aynı niteliklere sahip bilgi nesnesinin de varolmadığı anlamına gelecektir. Bu durumda “hiçbir şeyin ilkece bilinmesinin olanaklı olmadığını” savunan bir tez, sağlam bir dayanak bulmuş olur. Elimizdekiler sadece duyu verileri iseler, onların dış dünyadan ya da birer kendinde-şey’den kaynaklandıklarını nasıl bilebiliriz? Bunun yolu başka zihinleri varsaymak olabilir mi? Farklı zihinlerin “aynı” şeye ilişkin farklı duyu verilerine sahip olmaları, duyu verilerinin kaynağı olan bir dış etki kaynağı varsayımının temelidir. Bu şey “kendi”nin dışındadır ve duyu verilerinin oluşmasını sağlayan etkidir. Bu etkinin kendisi bilinebilir mi? Bu etkinin madde ya da idea olup olmadığı bilinebilir mi? Daha somut bir soruyla, masanın sertliğinin ardında, bu sertliğe (duyuma) neden olan ve atom adı verilen, doğrudan gözlemlenemez gerçek şeyler var mıdır? Eğer varsa, bu şey’e ilişkin “bilgi” kriteri nedir? Bilginin kaynağı duyumsa, duyuma konu olmayan atomun bilgisi nasıl olanaklı olabilir? Böyle bir varsayımda dahi, bilgi bazında duyu verilerinin ardına geçebilmiş değiliz!

Öte yandan, eğer gerçeklik olarak tanımlanan kendilikler varsa, fakat insanın bilgi sınırları dahilinde değilseler, yani tüm bilgi iddiaları birer tasarımdan ibaretse, bu kez de tasarımlara aşkın olan bir doğruluk ölçütünün var olup olmadığı sorunu ile karşılaşılacaktır. Yani, eğer iki tasarım karşı karşıya getirilirse, hangisinin doğru olduğu bu tasarımlardan herhangi birine gönderimde bulunulmadan nasıl belirlenebilir?

Bu iki yaklaşımı incelemeden önce, ‘doğruluk’ terimi tanımlanmalıdır:

Doğruluk

“Genel olarak, bir önerme, inanç, düşünce ya da kanaatin bazı temellere ya da ölçütlere göre veya bağlı olarak sahip olduğu doğru olma özelliği.”⁵

Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, ‘doğruluk’un taşıyıcısı önerme, kuram ve benzerleridir. Epistemolojik açıdan doğruluk, önermelerin ve kuramların, bir başka deyişle dilsel öğelerin bir niteliğidir.

“Doğruluk nedir?” sorusuna verilecek yanıt, bir doğruluk kuramı oluşturur. Geleneksel olarak, bu soruya, “bilginin nesnesine uygunluğudur” veya “gerçekliğe uygun düşen önerme ve kuramlardır” yanıtı verilmiştir. Platon’da temellerine rastlanan bu sav, “uygunluk kuramı” olarak bilinir ve ilk açık

⁴ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, s. 13

⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 98

ifadesini Aristoteles'in "*Metafizik*" adlı yapıtında bulur.⁶ Bu yaklaşım, gündelik dildeki 'doğruluk' teriminin kuramsal karşılığıdır. Gündelik yaşamdaki, doğruluk iddiası taşıyan tüm ifadeler örtük olarak bu savı varsayarlar. Ancak, kuramsal olarak düşünüldüğünde, önermenin gerçekliğe uygunluğunun saptanması ve sınanması problemleri bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendinde gerçekliğin insan tarafından deneyimlenebilir veya kavranabilir olup olmadığı tartışması, '*doğruluk ölçütü*' sorununu gündeme getirir. Bu sorunun aşılmasına yönelik hemen her kuram, temelde uygunluk görüşünü bir biçimde benimser. Amaçlanan, uygunluk kuramının, doğruluğun saptanması, gösterilmesi ve kanıtlanması konularındaki 'eksikliğin' giderilebilmesidir. Bu kuramların temelinde yer alan örtük soru, "doğruluk nedir?" değil, "doğruluk nasıl saptanabilir, kanıtlanabilir?" sorusudur. Aranılan, genel anlamda bir doğruluk ölçütüdür.

Doğruluk tanımlamasının "doğru" olup olmadığı nasıl belirlenebilir? Bu soruya tanım ile yanıt vermek olanaklı değildir. O halde 'doğruluk tanımı' ile 'doğruluk ölçütü' farklı olmalıdır. Doğruluğun belirleyicisi '*doğruluk ölçütü*'dür.

Antik Yunan'da Sofistler bu sorunu ilk kez teşhis ettiklerinde, şu sonuca ulaşmışlardır: Bilgi, varlığını, varolana ilişkin bildirimde bulunan insana borçludur. Bu durumda "Aranan ölçüt, insan olabilir mi?" Yanıt arayışında Protagoras'ın ünlü özdeyişine dönmek ve başlangıç noktası olarak almak faydalı olacaktır.

"İnsan, her şeyin ölçüsüdür"

Protagoras, hangi insan, hangi 'şey' ve hangi ölçü hakkında yargıda bulunmaktadır? Bunların belirlenmeleri veya en azından eldeki kaynaklar temel alınarak yorumlanmaları önem taşır. Protagoras, "insan" derken bireyi mi yoksa bir türü mü kastetmektedir? "Şeyler" nelerdir; fiziksel nesnelere mi, algılanan niteliklere mi, 'değer', 'adalet' gibi kavramlara mı? Yoksa tüm bunlara ilişkin tek bir yapıdan mı söz edilmektedir? Bu yapı, 'bilgi' olabilir mi? Eğer Protagoras, tek tek bireyleri kastediyorsa, bu durumda görelilik son safhasına ulaşacaktır. Aynı mekan ve zamanda yaşayan insanların bile aynı şeyden bahsetmeleri ve hatta aynı şeyi görmeleri olanaksızlaşacaktır. Eğer tür olarak insandan bahsediyorsa, bu kez de farklı zaman ve mekânlarda yaşamış ya da yaşayan insanlar arasında bir farklılaşma ve görelilik bir durum açığa çıkacaktır.

Öncelikle nesneyi tanımlama problemini ele alalım. Protagoras, "şeyler" için Yunanca "*chremata*" sözcüğünü kullanmıştır. "*Chremata*"nın özgün anlamı, tam tamına 'genelde varlıklar' ya da nesnelere değil, ancak bizimle özel bir ilişkisi ve bizlerle bir ilgisi olan şeyler, bizim işimiz olan şeyler, bizi etkileyen olay ve durumlardır. Bu sözcükte özellikle vurgulanan, o şeye karşı olan tutumumuz ve o şeyle olan ilişkimizdir. '*Chremata*' bizi ilgilendiren, kendilerine yöneldiğimiz, kendileriyle belirleyici bir anlamda ilişkimiz olan şeylerdir. Bir '*chrema*'nın ne, nasıl ve hangi ölçüde olduğu, onun kendisinden soyutlanamayacağı kullanım alanında belirlenir ve kullanım alanı tarafından tanımlanır. Kısacası, o, tamamen kullanım alanına bağlıdır. Bu belirleyici ilişki olmaksızın '*chremata*'

⁶ Aristoteles, *Metafizik*, 1011b-25.

varolamaz. ‘*Chrema*’ her ne olursa olsun, ölçüsü, ne bireysel ne de kolektif insandır; ancak, ‘*chrema*’ ile olan ilişkisinde onun özünü ve varoluşunu belirleyen bir ‘organizmadır’: Birey, insanlık, devlet gibi...⁷

Bu görüşe göre esas olan, insan ve onun ilişki içinde olduğu “dünyası”dır. Her birey, toplum ya da devlet için bu ilişkiler farklılık gösterebilir. O halde, her insanın ayrı bir “chremata dünyası” ve o dünyada geçerli “doğruları” olduğu fikri doğmaktadır. Evrensel ve mutlak bilgi, bu görüş içerisinde yer bulamaz. İnsan (özne) - nesne ilişkisinde esas olan, kurulan ilişkidir ve bu ilişkinin belirleyicisi de insandır. Bu söylem, göreliliğin tanımlanması konusunda temel oluşturabilecek niteliktedir.

Görelilik (Rölativizm)

*“Genel olarak, kişiden kişiye değişmeyen nesnel bir hakikat, herkes için geçerli olan mutlak doğrular bulunmadığını, hakikatin ya da doğruların bireylere, çağlara ve toplumlara göreliliğini savunan anlayış.”*⁸

Görelilik kuramına göre, insan, kendinde gerçekliği değil, yalnızca onun, zihninde yarattığı etkilere sahiptir. Bu etkileri veri olarak kullanan zihin, bilgiyi oluşturur. Bilgi, ancak insanın varlığı ile mümkün olabilir ve buna bağlı olarak da son tahlilde doğruluk iddialarının tümü öznelidir. Çünkü, insanın dışında yer alan nesnel bir ölçütten yoksundur. Doğruluk iddiasını taşıyan bir kuram, insanın nesne ile olan ilişkisi ile sınırlandırılmıştır. O halde nesne hakkındaki bir kuram, bu ilişkiyi aşan bir doğruluk ölçütü taşıyamaz. Kurulan ilişkinin belirleyicisi insandır ve nesne hakkındaki kuramlardan biri, ‘mutlak doğruluk’a sahip olmak gibi bir üstünlük taşımaz.

Epistemoloji bağlamında görelilik, ancak bilgi - gerçeklik uygunluğu ve bunun olanaklılığı çerçevesinde temellendirilebilir. Kendinde (insandan tümüyle bağımsız) gerçekliğin varolmadığını kabul etmekte mantıksal bir olanaksızlık yoktur. Fakat, bunun doğru olduğunu kabul etmek için de hiçbir sebep yoktur. Kuramsal açıdan bir apaçıklık taşımayan kendinde gerçeklik, varolmak bakımından, tüm mutlak-bilgi tasarımlarının temelindeki varsayım olmak durumundadır. Kendinde gerçeklik, ‘görünen şey’ değildir; ancak varsayımsal olarak, görünen şeyin nedenidir. Böylesi sabit nedenlerin yokluğunda, insanın bilgi adına elinde kalan sadece değişken ve koşullu görüşlere gönderimde bulunan ifadeler ve temel, doğrulanamaz varsayımlar kalacaktır. Bu durumda herhangi bir şeyi bilmeyi olanaklı kılan kendinde-gerçeklik varsayımı ile, Antik Yunan’ın Zeus’un varolduğu varsayımı üzerine kurulmuş mitolojisi arasındaki özsel fark nedir?

Kendinde gerçekliğin varolduğunu, ancak insan tarafından doğrudan deneyimlenemez ve bilinemez olduğunu, bu nedenle de bilginin, insanın nesne ile olan ilişkisinden doğan tasarımlardan ibaret olduğu, örtük ya da açık olarak kabul edilmektedir. Bu ön kabul beraberinde, mutlak doğruluk ölçütünün varolmamasından* dolayı, tasarımlar arasında mutlak doğruluk belirlenimi yapılamayacağı

⁷ bkz. Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, s. 32-48.

⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 49.

* Felsefe tarihi içerisinde öznenin tasarımı olarak bilginin ‘nesnelliliği’, özne’nin kategorik zihin yapısının aynılığı üzerinden temellendirilebilmektedir. Ancak bu temellendirme de içerisinde deneyim-üstü bir alana, aşkınsalben’e göndermeler yapmak durumundadır.

sonucunu getirir. Varsayımı temellendirecek bir zeminin yokluğunda, bilgi olarak neyin kabul edileceği üzerine uzlaşımın sağlayıcısı olan üst alan içerisine doğulan kültür ya da eğitimle dahil olunan bir çevrenin kabulleridir. Bu yaklaşımın felsefi sonucu kabullere (varsayımlara) bağlı olarak kurgulanan tasarımın gerçekliğe uygunluk gösterebileceği, ancak, bunun mutlak olarak bilinmeyeceği esasına dayanır. Eş deyişle, bu kurama göre, ‘Gerçeklik’i bilme olasılığımızı temellendiremeyiz. İronik olarak, ancak gerçekliği bildiğimize inanabiliriz. Diğer bir seçenek ise buna inanmamaktır.

Gerçekliğin Hiçliği : Nihilizm

“Epistemolojide, gerçek ve nesnel bir doğru olamayacağı, bilinebilir olan hiçbir şey bulunmadığı, bilginin bir yanılısamadan başka hiçbir şey olmadığı, her tür bilginin değersiz, görelî ve anlamsız olduğu, hiçbir şeyin bilinmeyeceği, bilginin imkansız olduğu inancı.”⁹

Nihilizm, epistemolojik bağlamda kuşkuculuk ve görelilik tutumlarının son noktasına ulaştırılmış halidir. Temelinde, bir varsayım olarak bile “Gerçeklik”in varolmadığı, tüm alanlardaki bilgi iddialarının anlamsız tasarımlardan ibaret olduğu görüşü vardır. Buna göre, varsayım kesinlik ve doğruluk arayışları hiçbir anlam taşımaz, insan (özne) - gerçeklik ilişkisinden bahsedilemez.

Önemli nihilizm türlerinden biri olan ‘kozmetik nihilizm’in ortaya koyduğu sav evrenin kavranamaz olduğudur. Evren, hiçbir ussal yapı sergilemez ve her türlü amaçtan yoksundur. Bu nedenle onunla ilgili ussal tasarımlar içi boş yapılardır. Görüldüğü üzere, nihilizm, doğa bilimlerine karşı da, tüm diğer bilgi etkinliklerinde olduğu gibi yıkıcı bir tutum sergiler.

Epistemolojik nihilizm, bilgi tasarımlarının içi boş, anlamsız ve değersiz yapılar olduklarını öne sürerken, aynı zamanda, çürütülerek olumsuzlanmalarına da bütünüyle karşı çıkar. Çünkü tasarımları olurlamak için olduğu kadar çürütmek için de bir ölçüt yoktur. Bu görüşe göre yapılabilecek tek ussal etkinlik, tüm bu yapıların değersizliklerini ve anlamsızlıklarını umarsızlık içinde kabul etmektir. Diğer bir deyişle, bilimsel kuramlar da dahil olmak üzere tüm bilgi ve anlam iddiaları eş-değersizdirler. Böylesi bir yaklaşımın Antik Yunan’daki kökenlerine baktığımızda karşımıza ünlü sofist Gorgias çıkar.

Gorgias ve Üç Tezi

Gorgias, M.Ö. 500’lü yıllarda kaleme aldığı eseri *Yokluk Üzerine*’de şu üç tezi ortaya atmıştır:

- 1-) Hiçbir şey varolamaz.
- 2-) Herhangi bir şey varolacaksa, o bununla birlikte, düşünülemez ya da bilinemez.
- 3-) Herhangi bir şey varolacak ve düşünülecek ya da bilinecekse, o başkalarına iletilemez.

Bu üç tez, insanı tam bir karanlığa ve esas anlamıyla hiçliğe mahkum eder görünmektedir. Bu yaklaşım dönem itibariyle, “Varlık vardır, yokluk yoktur” ve “Düşünce ve Varlık aynı şeydir” ifadelerini temele alan Parmenides Düşüncesi’ne karşıttır ve temel mücadelesi de bu düşünce iledir. Gorgias’ın üç tezi, ilk bakışta sağduyuya aykırı ve hatta ‘gülünç’ görünmektedir. Hiçbir şeyin

⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, s. 161

var olmadığı tezi, bu tezi dile getiren kişiye herhangi bir şeyin gösterilmesi ve eğer bu da yeterli olmazsa o şey ile tezi dile getiren kişiye ‘vurulması’ yoluyla ‘kolayca!’ kanıtlanabilir. Gorgias’ın “*Kişi karşıtlarının ciddiyetini gülerek ve gülüşlerini de ciddiyetle savuşturmalıdır*”¹⁰ sözüne bağlı olarak şu soru ciddiyetle sorulmalıdır: Şeylerin varlığı bu kadar kolay kanıtlanabilir mi?

Daha önce de değinildiği gibi, eğer elimizde duyu verilerinden başka bir şey yoksa, duyu verilerinin ötesinde bir şeyin varlığını varsaymak için bir temelimiz de yok demektir. Bu durumda, duyu verilerinin kendileri birer ‘şey’ değil midir? Duyu verilerinin gelip geçiciliği ve özellikle de farklı insanlar için aynı duyu verilerinden bahsetmenin zorluğu, elinde duyu verilerinden başka bir şey olmayan bir insan için bu verilerin ‘sabit bir varlık’ olarak varlıklarını da kuşkulu hale getirir. Sabit olmayan, değişken bir şey bilinebilir mi? Eğer doğru bilgi nesnesine uygun bilgiyse ve sabit bir nesneden (varlıktan) söz edemiyorsak hiçbir bilgi iddiası geçerlilik kazanamayacaktır. Çünkü herhangi bir insan, herhangi bir bilgi iddiasında bulunduğu zaman, o ancak artık anı olmuş bir duyu verisinden bahsetmiş olacak ve bilgi iddiasının gönderimde bulunduğu ya da uygunluk gösterdiği bir ‘gerçeklik’ olmayacaktır. Bir gerçekliği varsaymak ise bilmek değil, ancak bildiğini varsaymaktır. Bu, Gorgias’ın ikinci tezidir. İki insanın ‘aynı şeye’ baktıklarını varsayalım. İki insanın aynı şeye bakıyor olmaları, aynı ya da benzer duyu verilerine sahip olmalarından başka bir anlama gelmemektedir. O halde, “iki insan aynı şeye bakıyor” ifadesi, “iki insan aynı duyu verilerine sahiptir” anlamına gelir. Sağduyuya göre, iki insan konuşmaya başladıklarında, biri diğerine gördüğünün “kırmızı” olduğunu söylerse ve diğeri de karşılık olarak “Evet, ben de kırmızı rengi görüyorum” derse elimizde yeterli kanıt olacaktır. Oysa, Gorgias, salt konuşmacının ağzından çıkan sözleri işitmekle, bir dinleyicinin konuşmacıyla aynı şeyleri düşünmesinin nasıl olanaklı olacağını sorar. Aynı şey, aynı zamanda, farklı insanlarda (yerlerde) olamaz ve olabilse bile, onlara farklı insanlar oldukları için farklı görünecektir.¹¹ O halde, bir insanın ‘kırmızı’ sözcüğü ile adlandırdığı ‘şey’ (o şey her ne ise), bir başkasının zihninde apayrı bir şeyin adı olabilir. En azından, dinleyici farklı bir insan olduğu için ‘kırmızı’ (özdeş olmamak anlamında) farklı bir şeyin adı olacaktır. Örneğin bir renk körü, kendi özel duyumunu kırmızı olarak adlandırmayı öğrendiği zaman, renk körü olmayan bir insanla aynı sözcüğü, aşağı yukarı aynı durumlarda kullanmaya başlayacaktır. Oysa, renk körünün ‘kırmızı’ sözcüğü ile gönderimde bulunduğu duyum, diğeri insanınkinden tamamen farklıdır. Temelde bu iki insan, aynı sözcüklerle benzer şeyler üzerinde bile konuşmuyor olacaklardır. Bu durumda, konuşmacının ilettiği mesaj aslında dinleyiciye ulaşmamaktadır. Bu da Gorgias’ın üçüncü tezidir.

Gorgias’ın yaklaşımı, ontoloji ve epistemolojiyi olanaksız hale getirirken, sanıların varlığını yadsımaz. Sanılar işe yarar biçimde kullanılabilirler. Bunun yolu, bilgi adını alabilecek tek şey olan temelsiz sanılar doğrultusunda diğeri insanları ikna edebilmektir. Bir hekimin ilaçlarla gerçekleştirdiği şeyi bir sofist sözle gerçekleştirir. Nasıl ki ilaçlar bedeni etkiliyorlarsa, tıpkı bunun gibi sözler de ruha,

¹⁰ aktaran, Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, s. 70.

¹¹ Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, s. 70.

ikna ile etki ederler ve ona istenildiği gibi biçim verirler.¹² Diğer bir deyişle, kendi sanısını en güzel ve etkileyici biçimde dile getiren, diğer insanları ikna edecek ve ortak bir ‘doğru’ yaratabilecektir. Bu ‘doğruluk’un ontolojik ya da epistemolojik bir temeli yoktur, fakat ikna olmuş insanların sayısı arttıkça güçlenecek ve tüm temelsizliği ile neredeyse yıkılmaz olacaktır.

Sonuç Yerine...

Newton’un kuramının gücü, Newton’un dili kullanma ve ikna yeteneğinden mi gelmektedir? Ya da bu güç Newton’un değişmez hakikati (doğruluğu) ‘keşfetmiş’ olmasından mı kaynaklanmaktadır? Diğer bir deyişle, Newton, gerçeği gerçek şekli içerisinde ifade etmeyi başarmış ve mutlak bilgiye ulaşmış mıdır? Eğer Newton’un başarısı salt ikna yeteneğine ve ‘bilimci’ bir propagandaya dayanıyorsa, bu durumda kuram ile başardığımız ve öngörebildiğimiz onca şey nasıl açıklanabilir? Diğer taraftan, eğer Newton gerçekliği gerçek şekli içerisinde ifade edebilmeyi başardıysa, bilim tarihinde onun kuramını yanlışlayan ya da tamamen farklı kuramlar ortaya koyan ve başarı kazanan bilim insanları aslında ne yapmış olmaktadır? Euclid ile Euclid-dışı geometriler arasındaki fark, varsayımlar düzeyinde midir? Ya da bu geometrilerden hangisi ‘gerçek’ uzayın, ona uygun doğru ifadesidir. Bu sorular, bilime yöneltilen çağdaş post-modern eleştirileri açığa çıkaran sorularla paralellikler taşımaktadır. Çağdaş post-modern düşünce, Aydınlanma Aklının yıkıma uğradığını ve kendisini tek hakikat (doğruluk) olarak öne sürmesinin geçersizliğinin açığa çıktığını öne sürer. ‘Akıl’ adıyla belirli bir ‘kuramı’ (söylemi) tek hakikat ya da temel hakikat olarak göstermek, tahakkümcü ve otoriter bir anlayıştır. Bu yaklaşımdan çıkan sonuç, akıl yıkıma uğramışsa, bilimsel kuramlar kurmanın da mümkün olamayacağıdır. Bilimsel kuramlar mümkün değilse, gerçekliği kavramak da mümkün değildir. Görüldüğü gibi, bu ‘yeni’ yaklaşım Antik Yunan’daki ‘öncül’lerine büyük oranda benzemektedir. O halde, günümüz için bir vaka olan post-modern düşünceyi anlayabilmek için ayaklarımızı basacağımız zemin iki bin beş yüz yıl geridedir. Yukarıda dile getirilen soruların ve benzerlerinin yanıtı bilim tarihinin verileri ışığında, kökeni sofistlere kadar dayanan bir felsefi gelenek göz ardı edilerek verilemeyecektir. O halde, sofistleri, bilgiye ilişkin felsefi düşünüşün ve çağdaş bilim felsefesinin en azından bir kanadının ataları olarak görmek yanlış olmayacaktır. Platon düşüncesi karşısında bastırılmış olan sofist düşünce, 1995 yılında açık olarak cepheleşen bilim ve post-modern eleştirilenleri arasındaki ‘savaşta’ (*‘Bilim Savaşları’ / Sokal Vakası*) kendisini tekrar göstermiştir. Bu ‘savaş’ başka bir yazının konusu olacaktır.

Kaynakça:

- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 2000
- Russell, Bertrand, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, Kabalcı Yay., İstanbul, 2000
- Tepe, Harun, *Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003
- Ulaş, Sarp Erk, Et al., *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2002
- Versenyi, Laszlo, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, çev. Ahmet Cevizci, Gündoğan Yay., Ankara, 1995
- Yalçın, Şahabettin (editör), *Bilgi ve Değer*, Vadi Yay., Ankara, 2002

¹² Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, s. 72.